

УДК 347.72

Михайло Соколовський,

аспірант

Юридичного інституту

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПЕРЕВИЩЕННЯ УЧАСНИКАМИ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ МЕЖ ЗДІЙСНЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

У статті проаналізовано правові наслідки, які настають для учасників підприємницьких товариств за зловживання або перевищення меж здійснення корпоративних прав. Також розглянуто деякі ситуації, які виникали в судовій практиці.

Ключові слова: межі здійснення корпоративних прав, зловживання правом, перевищення меж здійснення корпоративних прав.

Постановка проблеми. Важливим завданням цієї статті у прикладному аспекті є дослідження правових наслідків перевищення меж здійснення корпоративних прав, що встановлюються законодавцем у нормативних та відомчих актах, а також самими учасниками у внутрішніх документах товариства.

Метою статті є аналіз окремих випадків перевищення учасниками господарських товариств меж здійснення корпоративних прав та їх наслідків.

Виклад основного матеріалу. Правові наслідки перевищення учасниками меж здійснення корпоративних прав неодноразово були предметом дискусій для науковців. У юридичній літературі вони розглядаються виходячи з особистого уявлення авторів про це словосполучення та іноді тлумачаться протилежно тому змісту, який намагався в нього вкласти законодавець. Тому розмаїття думок із цього приводу вимагає їх перегляду та спонукає до формулювання власних висновків на цій підставі.

Теоретичну основу для дослідження вказаної проблеми становлять праці таких науковців: І. Р. Калаура, В. А. Васильєвої, І. Б. Сарақун, І. В. Спаси́бо-Фатеєва, О. А. Беляневич та інших.

У статті ми підтримали позицію більшості авторів щодо того, що коли особа виходить за межі змісту наданого їй права, то це завжди означає, що вона діє, не маючи на це права, а це тягне за собою настання відповідних наслідків. Тому перевищення меж здійснення корпоративних прав можна охарактеризувати як їх недодержання та вихід за них.

Так, наприклад, у разі порушення переважного права на придбання акцій будь-який

акціонер товариства має право протягом трьох місяців із дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про таке порушення, вимагати в судовому порядку *переведення на нього прав та обов'язків покупця* акцій (ч. 5 ст. 7 ЗУАТ). Тож якщо акціонер, порушуючи межі здійснення даного переважного права, укладе договір купівлі-продажу акцій, такий договір не буде вважатися нікчемним згідно з положеннями ЦК, оскільки Закон «Про акціонерні товариства» передбачає інший наслідок – *перевід прав та обов'язків покупця за договором за допомогою позову про їх переведення* (ч. 4 ст. 362 ЦК України).

Стосовно можливості учасника корпоративних відносин захистити його переважне право слід підтримати думку науковців щодо необхідності залучення до участі в межах однієї справи як третіх осіб усіх учасників (акціонерів), переважні права яких порушено. У зв'язку із цим необхідно повідомити всіх учасників (акціонерів) товариства про відкриття провадження за вимогою захисту порушеного переважного права. Суд після відкриття провадження зобов'язаний не пізніше наступного дня повідомити товариство про відкриття провадження. Товариство у свою чергу зобов'язане у триденний строк з моменту одержання повідомлення повідомити про це своїх учасників.

У змісті ч. 4 ст. 362 ЦК закріплюється, що разом із пред'явленням позову позивач зобов'язаний внести на депозитний рахунок суду грошову суму, яку за договором повинен сплатити покупець. Тобто пред'явити позов можливо тільки до виконання укладеного договору купівлі-продажу, й не просто виконання будь-якою зі сторін, а саме

покупцем свого обов'язку зі сплати коштів [1, с. 152]. Верховним Судом України висловлено підхід, згідно з яким невиконання позивачем цих умов може бути підставою для відмови в позові про переведення на нього прав і обов'язків покупця [2]. Після спливу строку для подання позовних заяв від усіх заінтересованих осіб суд повинен зобов'язати позивача (і третіх осіб, які заявили самостійні вимоги на предмет спору) внести на депозит суду кошти, пропорційні вартості тієї частини частки (акцій), яка їм належить. У разі невенесення вказаної суми заява залишається без розгляду. Поряд із цим пред'явлення позову про переведення прав і обов'язків можливо лише у разі, коли зобов'язання між особою, яка порушила переважне право, і третьою особою – набувачем – за таким договором ще не виконано.

Для здійснення деяких прав необхідна письмова форма волевиявлення учасника на здійснення свого корпоративного права. Недодержання такої форми щодо здійснення права також має для учасника негативні наслідки. Так, відповідно до ч. 2 ст. 38 ЗУ «Про акціонерні товариства» пропозиція до порядку денного загальних зборів АТ подається в письмовій формі із зазначенням прізвища (найменування) акціонера, який її вносить, кількості, типу та/або класу належних йому акцій, змісту пропозиції до питання та/або проекту рішення, а також кількості, типу та/або класу акцій, що належать кандидату, який пропонується цим акціонером до складу органів товариства. Згідно з ч. 5 цієї статті *рішення про відмову* у включенні до порядку денного загальних зборів АТ пропозиції акціонерів (акціонера), які сукупно є власниками 5 або більше відсотків простих акцій, може бути прийнято тільки у разі: недотримання акціонерами строку, встановленого частиною першою цієї статті; неповноти даних, передбачених частиною другою цієї статті. *Таким чином, у цьому разі перевищення меж здійснення корпоративних прав має наслідком не зловживання ним (ними) корпоративним правом; а настання негативних наслідків для самого акціонера (акціонерів) – прийняття наглядовою радою рішення про відмову у включенні його пропозиції до порядку денного.*

Тому навряд чи можна погодитись із позицією О. А. Поротікової у тому, що зловживання правом є єдиним юридичним наслідком перевищення меж здійснення прав [3, с. 141]. Більш прийнятною для нас видається думка Л. Д. Воеводіна, який щодо здійснення конституційних прав вказував, що зловживання правами є лише суттєвим, але не єдиним порушенням меж здійснення конституційних прав [4, с. 5-59].

Положення ч. 5 ст. 61 Закону України «Про господарські товариства» та ст. 35 Закону України «Про акціонерні товариства» вказують на те, що обов'язковою умовою дійсності повідомлення про скликання загальних зборів товариства є одночасна наявність у такому повідомленні інформації як про час і місце проведення зборів, так і про питання, що будуть винесені на розгляд зборів.

Як свідчить практика ВГСУ, відсутність будь-якого із цих складників у повідомленні про проведення загальних зборів, як і відсутність самого повідомлення, призводить до недійсності рішень, прийнятих на зборах, у разі їх наступного оскарження [5].

Межі здійснення корпоративних прав можуть бути перевищені внаслідок *невиконання чи неналежного виконання обов'язків або перешкоджання досягненню цілей ТОВ*. Наслідком цього, згідно зі ст. 64 Закону України «Про господарські товариства», може бути *виключення учасника* з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більш як 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства. При цьому цей учасник (його представник) у голосуванні участі не бере. Виключення учасника з товариства призводить також до наслідків, передбачених статтями 54 і 55 цього Закону.

Щодо вказаних вище меж слід зазначити, що їх недодержання учасником ТОВ свідчить про порушення такої межі, як належне виконання обов'язку, чи його недодержання шляхом неналежного виконання обов'язку або перешкоджання цілям товариства.

Слід також звернути увагу на те, що виключення загрожує тільки учасникам товариства, які мають менше половини голосів від загальної кількості. Якщо особі належить 50% голосів, то можливість виключити його з товариства відсутня.

При цьому обов'язки учасників товариства, передбачені ст. 11 Закону «Про господарські товариства», мають загальний характер, кожне товариство повинно конкретизувати їх у своєму статуті.

Можливість виключення учасника за невиконання обов'язків, або неналежне виконання обов'язків, або перешкоджання товариству в досягненні його цілей підтверджується й судовою практикою. Зокрема, у постанові ВГСУ № 12/124пн від 05.02.2009 зазначено, що «рішення про виключення учасника з господарського товариства повинно бути обґрунтоване причинами такого виключення і зазначено, які саме факти невиконання статутних обов'язків стали підставою виключення учасника з товариства, в чому полягає систематичність невиконання

учасником товариства його обов'язків, якими саме діями (бездіяльністю) учасник перешкоджає досягненню цілей товариства. Відсутність відповідних відомостей у рішенні про виключення учасника з товариства може бути підставою визнання такого рішення недійсним за позовом даного учасника».

Відповідно до приписів ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства» виключити учасника товариства за невідвідування ним загальних зборів не можна, оскільки участь у загальних зборах є правом, а не обов'язком учасника товариства. Відповідно, не участь у загальних зборах не може кваліфікуватися як перевищення меж здійснення корпоративних прав чи зловживання правом. Однак, з іншого боку, слід враховувати й положення ст. 61 Закону України «Про господарські товариства», в якій зазначається, що загальні збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю скликаються не рідше двох разів на рік, якщо інше не передбачено установчими документами. Тому, на наш погляд, учасник, який володіє часткою, розмір якої дозволяє вплинути на наявність кворуму, та ухиляється від участі у цих зборах, порушує права інших осіб на участь у таких зборах. *Отже, вважаємо за необхідне після наведеного цитування доповнити дану статтю змінами щодо того, що «У разі систематичної відсутності учасника товариства (його представника) на загальних зборах (більше 2 разів на рік) без поважних на те причин інші учасники можуть прийняти рішення на загальних зборах про виключення його з товариства. При цьому його частка не враховується при визначенні кворуму та прийнятті даного рішення».*

Це дає також підстави для роздумів про те, чи завжди учасник перевищує межі здійснення корпоративних прав, якщо він здійснює свої повноваження щодо цього без встановлених спеціальним законодавством меж для їх здійснення. Вважаємо, що ні.

Так, наприклад, в ЗУ «Про господарські товариства», на відміну від ЗУ «Про акціонерні товариства», не йдеться про можливість укладення корпоративних договорів між учасниками ТОВ, ТДВ. Однак їх укладення не може вважатися перевищенням меж здійснення корпоративних прав. Така позиція ґрунтується на загальних положеннях ЦК України, свободі укладання цивільно-правового договору та аналогії Закону, яку можна було б застосувати до них. Адже, якщо ЗУ «Про акціонерні товариства» передбачає можливість укладання договору щодо обов'язку участі в загальних зборах, якщо це закріплено в статуті, то чому не можна надати таку можливість і зазначеним ви-

дам господарських товариств за умови, якщо це закріплено в їх установчому документі?

Водночас може постати питання й про те, чи завжди учасник, який діє у встановлених спеціальним законодавством межах, не порушує корпоративних прав та інтересів інших учасників? Судова практика, яка склалася під час вирішення корпоративних спорів, доводить протилежне. Особливої актуальності набувають випадки, коли особа своїми діями завдає збитків товариству, які не завжди можна відшкодувати. Наприклад, цікавим є випадок, описаний радником ЮФ «Саєнко Харенко» Леонідом Антоненком, в якому директор одного з транспортних підприємств (ТОВ) «Х», не порушуючи фактично закон, вчинив певні дії, керуючись власним інтересом. Вони, у свою чергу, завдали суттєвої шкоди підприємству. Це підприємство надавало послуги з перевезення. Номер, за яким можна було замовити послуги, був доволі зручним для запам'ятовування. Посадова особа створила альтернативне підприємство (умовно – «М») у цій сфері та передала йому даний номер. Зрозуміло, що разом із цим новостворене підприємство «М» набуло клієнтів та готову репутацію. Таких дій не можна допускати під час виконання обов'язків виконавчого органу товариства, оскільки ч. 3 ст. 92 ЦК України встановлені принципи добросовісності, розумності, а також з огляду на моральні засади суспільства. Тож можна вважати, що у цьому випадку порушені зазначені принципи корпоративного права, за які не передбачено жодних правових наслідків.

На жаль, натеper в Україні, на відміну, зокрема, від Англії та Росії, не запроваджено інституту *дискваліфікації посадових осіб товариства*, що дозволяло би сформувати їх відповідний перелік (доступний для громадськості реєстр); застосовувати відповідні санкції за зловживання та порушення; позбавляти таких осіб можливості обіймати відповідні посади на певний строк. Така необхідність вже давно назріла, а притягнути зазначених осіб до відповідальності, як свідчить судова практика, доволі складно. *У разі запровадження цього інституту в Україні він міг би стати ефективним та дієвим заходом із попередження порушень посадових осіб не тільки акціонерного, а й інших господарських товариств. Функції щодо формування реєстру дискваліфікованих осіб, на мій погляд, можна було би покласти на орган державної реєстрації.* Відповідно, для цього необхідно введення відповідної посади для особи, яка би могла контролювати внесення змін до цього реєстру на підставі судового рішення. Особливо актуальним є механізм, за яким би

посадова особа могла би бути притягнута до відповідальності за такі дії та який передбачав би вид цієї відповідальності. Тому, перш за все, для внесення таких змін у чинному законодавстві повинна бути воля законодавця. Тим більше що в наукових колах та серед юристів-практиків питання введення інституту дискваліфікації посадових осіб вже давно стоїть на порядку денному [6].

Судова практика свідчить, що перевищення меж здійснення корпоративних прав може мати місце й у разі укладення значних правочинів із перевищенням наданих повноважень. Зокрема, у справі № 904/5632/15 за позовом особа 1 (акціонер зазначеного далі товариства) до відповідача ПАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг» про визнання недійсними правочинів. За матеріалами даної справи, відповідно до протоколів наглядової ради, останньою були прийняті рішення про вчинення значного правочину. При їх укладенні, з невеликим проміжком у часі, було значно перевищено вартість 25% активів товариства. При цьому укладання договорів не було затверджено загальними зборами акціонерів ПАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг». Відповідно, наглядова рада прийняла зазначені рішення з перевищенням своєї компетенції, оскільки зазначене належить до компетенції загальних зборів.

Дніпропетровський Апеляційний господарський суд встановив перевищення повноважень наглядовою радою, однак, посилаючись на п. 51 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду корпоративних спорів», вказав, що право акціонера (учасника) господарського товариства звертатися до суду за захистом прав чи охоронюваних законом інтересів товариства поза відносинами представництва законодавцем не передбачене. На цій підставі господарським судам належить відмовляти акціонерам (учасникам) господарського товариства в задоволенні позову про укладення, зміну, розірвання чи визнання недійсними договорів та інших правочинів, вчинених господарським товариством. Спори цієї категорії є підвідомчими (підсудними) господарським судам незалежно від їх суб'єктного складу на підставі п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК України, якщо акціонер (учасник) господарського товариства обґрунтовує відповідні позовні вимоги порушенням його корпоративних прав.

Водночас порушення прав позивача як акціонера та наявність для нього негативних наслідків унаслідок укладення відповідачем спірних правочинів судами встановлено не було. Твердження позивача щодо його права взяти участь у загальних зборах акціонерів товариства під час розгляду питання щодо

вчинення спірних правочинів, намірів голосувати «проти» прийняття відповідних рішень та виникнення у зв'язку із цим у товариства обов'язку викупити належні позивачу акції є припущенням останнього, яке про порушення його прав укладенням спірних правочинів не свідчать. При цьому частка акціонера становила лише 0,0019%, що не дозволило би вплинути на результат прийнятого загальними зборами товариства рішення навіть за умови участі в голосуванні щодо спірних правочинів. Тому, з огляду на викладене, апеляційна інстанція дійшла висновку, що у даній справі порушене право або охоронюваний законом інтерес позивача відсутні.

У свою чергу, Президія ВСУ у п. 2.2.1 рекомендацій від 28.12.2007 № 04-5/14 акцентувала увагу на тому, що суди, вирішуючи спори за позовами акціонерів про захист прав АТ, у тому числі про визнання недійсними угод, укладених товариством, повинні досліджувати, чи уповноважений акціонер на представництво інтересів АТ. Відсутність такого уповноваження може бути підставою для відмови у задоволенні позову. Така позиція узгоджується з позиціями КСУ і ВСУ [7].

У цьому разі судом встановлено перевищення компетенції наглядової ради, однак через відсутність повноважень на представництво інтересів АТ акціонеру було відмовлено в задоволенні позову.

Цікавим із точки зору практики є питання про співвідношення загальних та спеціальних норм щодо врегулювання меж здійснення корпоративних прав, зловживання ними, а також можливості їх застосування, зокрема тих, що містяться у законодавстві та договорі між учасниками. Прикладом його застосування може бути відома Справа Вищого господарського суду України № 5011-62/8101-2012 за позовом ПрАТ «Авіакомпанія «Міжнародні Авіалінії України» до Swissport International Ltd., ТОВ «Свіспорт Україна», Шевченківської районної в місті Києві державної адміністрації, в якій просило суд: визнати право власності на частку у статутному капіталі ТОВ «Свіспорт Україна» у розмірі 70,6% статутного капіталу; укласти між Swissport International Ltd. та ПрАТ «Авіакомпанія «Міжнародні Авіалінії України» договір купівлі-продажу частки у статутному капіталі ТОВ «Свіспорт Україна» на запропонованих ним умовах та зобов'язати Шевченківську районну в м. Києві державну адміністрацію в особі державного реєстратора внести зміни до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців щодо ТОВ «Свіспорт Україна» шляхом внесення до ЄДРПОУ відомостей про зміни у складі учасників останнього, а саме: про перехід до

ПрАТ «Авіакомпанія «Міжнародні Авіалінії України» частки у розмірі 70,6% статутного капіталу ТОВ «Свіспорт Україна» та про належність зазначеному ПрАТ частки у розмірі 100% статутного капіталу ТОВ «Свіспорт Україна».

У цій справі для нас значний інтерес становлять положення угоди, які врегулювали особливий порядок прийняття рішень, що повинні були прийматися $\frac{3}{4}$ голосів учасників, які беруть участь у зборах, тобто за наявності учасників із часткою власності у статутному капіталі товариства 75%. Як випливало зі змісту угоди, у разі невиконання учасником товариства передбачених у ній обов'язків, у іншого учасника, яким у даному випадку є ПрАТ «Авіакомпанія «Міжнародні Авіалінії України», виникає право придбати частку учасника-порушника у статутному капіталі, а в учасника-порушника, яким у даному випадку є Swissport International Ltd., виникає обов'язок продати таку частку [8].

Тож постає питання: а чи не будуть вважатися прописані норми договору перевищенням меж здійснення корпоративних прав і чи встановлений у ньому механізм їх захисту відповідає вимогам чинного законодавства? Адже правовим наслідком укладення в судовому порядку договору купівлі-продажу всієї частки (70,6%), яка належала Swissport International Ltd в ТОВ «Свіспорт Україна», стало позбавлення компанії Swissport International Ltd корпоративних прав у вигляді права на частку частки в ТОВ «Свіспорт Україна». При цьому Вищий господарський суд погодився з постановою Київського апеляційного суду та залишив її без змін, а касаційну скаргу – без задоволення.

Викладені в договорі між учасниками положення, що спрямовані на охорону корпоративних прав учасника з меншою часткою, призвели до зазначених наслідків учасника з більшою часткою. Суд застосував спосіб захисту корпоративних прав, що встановлювався договором. Як зазначає при цьому О. А. Беяневич, у працях з корпоративного права відсутні приклади таких способів захисту, які б встановлювалися саме внутрішніми документами товариства. Зазначаючи те, що договірною саморегуляція корпоративних відносин не може в цій частині доповнювати закон, авторка правильно зауважує, що примусове (в судовому порядку) укладення договору купівлі-продажу частки в статутному капіталі ТОВ з іншим учасником суперечить нормам ст. 187 ГК, оскільки такого обов'язку закон не встановлює [9, с. 27]. Аналізуючи наведене, слід зазначити, що примусове позбавлення особи права на частку у такий спосіб видається недопустимим.

Слід підтримати думку І. В. Спасибо-Фатеевої щодо того, що регулювання й охорона покликані не допустити правопорушення, тобто не доводити до стадії захисту. У цивільному і корпоративному праві варто поступово перейти до такої моделі регулювання, завдяки якій стало б можливим запобігання правопорушенням [10, с. 409-450]. Тому, погоджуючись із О. А. Беяневич, вважаємо, що одним із публічно-правових елементів регулювання корпоративних відносин могла би бути норма про те, що суд захищає право або інтерес учасника акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю у спосіб, що встановлений законом. Спосіб захисту, встановлений засновницьким договором повного та командитного товариства, повинен відповідати характеру порушеного права і не суперечити закону [10, с. 27].

Висновки

Підсумовуючи, доходимо висновку, що перевищенням меж здійснення корпоративних прав слід вважати вихід за межі змісту наданого учаснику корпоративного права. Його наслідками можуть бути застосування відповідних зазначених законодавчих заходів впливу на порушника. Водночас не слід вважати перевищенням меж здійснення корпоративних прав поведінку особи, яка діє без встановленням законом зазначених меж, але з дотриманням принципів корпоративного права, прав та інтересів інших учасників корпоративних відносин.

Список використаних джерел:

1. Крат В. І. Переважні права: цивільно-правовий аспект : дис... канд. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Крат Василь Іванович. – Х., 2008. – 218 с. – С. 152.
2. Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності : Постанова Пленуму Верховного суду України № 20 від 22 грудня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0020700-95>.
3. Поротикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом / О. А. Поротикова. – М., 2007. – 256 с. – С. 141.
4. Воеводин Л. Д. Система конституционных прав и свобод советских граждан. Юридические условия и средства их обеспечения и охраны / Л. Д. Воеводин // Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе / под ред. Л. Д. Воеводина. – М., 1987. – С. 5–59.
5. Довідка Вищого господарського суду України за результатами узагальнення судової практики вирішення спорів про корпоративне управління та реалізацію корпоративних прав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cct.com.ua/2014/01.02.2014vgs.htm>

6. Концепція розвитку корпоративного законодавства України : затверджена рішенням 1 Ради комітету корпоративного права 1 Асоціації правників України від 03. 10. 2007 // Офіційний сайт – uba.ua

7. Довідка ВГСУ за результатами узагальнення судової практики вирішення спорів про корпоративне управління та реалізацію корпоративних прав

8. Постанова Вищого господарського суду України від 26 листопада 2014 р. // ЄДРСР.

9. Беяневич О. А. Про способи захисту корпоративних прав // Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації :

збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (2-3 жовтня 2015 р., м. Івано-Франківськ) ; НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. – Івано-Франківськ, 2015 р. – 321 с. – С. 27.

10. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография / [И. В. Спасибо-Фатеева, М. Н. Сибилев, В. Л. Яроцкий и др.]; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков: Право, 2014. – 672 с. – С. 409–450.

В данной статье проанализированы правовые последствия, которые наступают для участников предпринимательских обществ вследствие злоупотребления или превышения пределов осуществления корпоративных прав. Также в данной статье рассмотрены некоторые ситуации из судебной практики.

Ключевые слова: пределы осуществления корпоративных прав, злоупотребление правом, превышение пределов осуществления корпоративных прав.

This article analyzes the legal consequences that come to members of business associations for misuse or excess of exercise corporate rights. Also, this article discusses some situations that arose in the jurisprudence.

Key words: corporate limits of rights, abuse of the law, exceeding limits of corporate rights.

